

ТЕРМІНОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ ДОКУМЕНТАЛІСТИКИ

У статті розглянуто термінологію новітньої документальної літератури, представлено полеміку щодо необхідності узгодженості основних термінів і понять.

Документалістика посідає вагоме місце в новітньому літературному процесі. Це поняття є багатовимірним і різноплановим. І хоча останнім часом значно посилилося теоретичне й історико-літературне осмислення документальної літератури, про що свідчать монографічні та дисертаційні праці українських літературознавців І. Акіншиної [1], І. Василенко [2], В. Галич [3], Г. Грегуль [4], І. Данильченко [5], О. Дацюка [6], В. Здоровеги [7], Н. Ігнатів [8], М. Коцюбинської [9], В. Кузьменка [10], Б. Мельничука [11], Г. Сиваченко [12], Д. Стуса [13] та ін., а також праці автора представленої статті [14; 15], все ще залишається відкритим питання, що ж таке документалістика. Подібні проблеми турбують і зарубіжних дослідників, про що свідчать праці сучасних американських і французьких авторів.

"Документальна література, документалістика – твори художньо-публіцистичних, науково-художніх і художньо-документальних жанрів, в основу яких покладено документальні матеріали, подані повністю або частково чи відтворені у вигляді вільного викладу", – читаємо в "Українській літературній енциклопедії" [16:85]. У "Словнику літературознавчих термінів" В.М. Лесина, О.С. Пулинця [17], "Літературознавчому словнику-довіднику" за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва [18], "Словнику літературознавчих термінів" В.І. Кузьменка [19], "Лексиконі загального та порівняльного літературознавства" [20] це поняття взагалі не згадується. Очевидно, що такий підхід не може бути визнаним конструктивним.

Отож, не претендуючи на вичерпність визначення, нам уявляється можливим характеризувати документалістику як літературу, що базується на реальних історичних документах та фактах і охоплює три найважливіших напрямки: мемуаристику, художню біографію та письменницьку публіцистику. Важливою ознакою такої літератури є авторське осмислення певних суспільно-політичних подій та явищ, або життєвого шляху реальної історичної особи, або важливої для життя народу проблеми, здійснене за законами художньої творчості із залученням справжніх документів свого часу, глибоким співвіднесенням власного духовного досвіду автора із внутрішнім світом героїв, соціальною і психологічною природою їхніх учинків.

Номінація кожного з трьох напрямків також породжує термінологічні проблеми. Наприклад, коли йдеться про мемуари, то часто вживають словосполучення "мемуарний жанр" (скажімо, монографічне дослідження білоруського вченого Л. Гараніна назване "Мемуарный жанр советской литературы" [21]), а втім, у новітній мемуаристиці нараховується майже півтора десятка окремих жанрів. Це – лист, нотатки, щоденник, записна книжка, літературний портрет, есе, нарис, оповідання, новела, повість, роман, епопея, автокоментар, некролог. А якщо врахувати ще й віджилі жанрові форми, такі, скажімо, як літопис, то мемуарних жанрів виявиться значно більше, а тому словосполучення "мемуарний жанр" і в теоретичному, і в історичному планах є неточним, некоректним, таким, що не відтворює повною мірою зміст зазначеного поняття, і його слід намагатися в науковому тексті уникати. Аналогічна ситуація із словосполученнями "біографічний жанр" чи "публіцистичний жанр". Досить часто ці суміжні родо-жанрові утворення використовують готові жанри епосу, але наповнюють їх специфічним, притаманним саме їм змістом. Саме тому художня біографія представлена такими жанрами, як біографічний нарис, новела, оповідання, повість, роман, епопея тощо. Щодо письменницької публіцистики, то тут також досить часто використовуються готові жанрові форми, запозичені з журналістики чи літературної критики, тощо. Письменницька публіцистика репрезентована багатьма такими окремими жанровими формами, зокрема, промовою, статтею, нарисом, передмовою, післямовою, есе, рецензією тощо.

Якщо звернутися до конкретних жанрових форм, наприклад, роману в художній біографії, то й тут ми стикаємося з цілою низкою термінологічних неузгодженостей. Жанрове визначення біографічного роману має чимало варіантів, які відображають часто майже невлітими нюанси їх змісту й форми: автобіографічний містичний роман-пошук, автобіографічний роман в оповіданнях, біографічний роман-дослідження, біографічний роман-монтаж, біографічний пунктирний роман, документально-біографічний роман-дослідження, документальний роман-донос, документальний роман-дослідження, історико-документальний роман, роман-колаж, роман-пошук, роман-реконструкція, роман у документах. Трапляються також такі жанрові визначення, що містять у собі поєднання двох зовсім різних рівноправних жанрових форм: роман-есе, роман у листах, епістолярний роман, мемуарний роман, роман-репортаж, роман-заповіт, роман-щоденник, роман-сповідь. Інколи жанрове визначення постає досить складним і багатослівним, що також не додає йому термінологічної чіткості: науково-художньо-публіцистичний роман-дослідження, життєво-філософський роман-дослідження, роман у біографічних епізодах, панорамний роман-есе. Існують й інші жанрові назви біографічного роману: белетризований роман, роман про пошук, роман-ретроспекція, роман-мозаїка, роман-суперечка, роман-рукопис, тощо. Часом семантика жанрового визначення постає досить далекою від існуючих жанрових форм, наприклад, книга фактів, наукове вчене дослідження, книжка пошуків, літературознавчий пошук слідами героя.

Щоправда, досить часто згадані вище терміни на позначення жанрових форм є авторськими жанровими новотворами. Здавалося, в тому, що окремі автори документальних творів, розуміючи складність жанрового визначення написаного ними твору, вдаються до вигадання жанрових термінів, нічого поганого немає, адже письменник шукає адекватну назву для свого дітища. Однак, коли на рубежі ХХ-ХХІ ст. кількість подібних визначень досягла неймовірної кількості, це стало гальмувати розвиток науки. До того ж, часто типологічно схожі жанрові форми мають різне найменування, що лише заплутує дослідників, ускладнює термінологічні пошуки.

Певні сумніви щодо правомірності подальшого дрібнення жанрових форм висловила Н. Копистянська: "У сучасному розвитку літератури, особливо роману, виникла потреба ввести термін, який позначає дрібніший поділ, ніж жанровий різновид, і часто стало вживатись слово "модифікація", але, на жаль, без розмежування понять жанрова модифікація – жанровий різновид. Але якщо немає такого розмежування, то для чого ще один термін?" [22: 18].

Цій дослідниці імponує чіткість у термінології. У цьому зв'язку як позитивний приклад вона називає праці І. Денисюка, авторів підручника "Теорія літератури" за моєю редакцією [22: 17], зарубіжну дослідницю С. Скварчинську [22: 16].

Майбутнє термінології новітньої документалістики бачиться в її поступовому упорядкуванні. Для цього слід докладно вивчати окремі жанрові форми, з'ясувати, наскільки назва відповідає змісту, закладеному в конкретному творі, як вона вписується в існуючу парадигму, на якому етапі розвитку знаходиться цей жанр, які його подальші перспективи. А оскільки документальна література належить до суміжних родо-жанрових утворень, а отже, знаходиться на перехресті художньої літератури, літературознавства, літературної критики, публіцистики, різних наукових дисциплін, то упорядкування її термінологічної бази є актуальним і закономірним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Акіншина І.М. Жанрово-стильові особливості художньо-біографічної прози 80-90-х років ХХ століття: Дис ... канд. філол. наук. – Луганськ, 2005.
2. Василенко І.М. Специфіка літературного портрету як жанру сучасної української мемуарної прози / Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1997.
3. Галич В.М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності. – К., 2004.
4. Грегуль Г. Українська біографічна проза першої половини ХХ століття: жанровий аспект (за творами В. Петрова С. Васильченка, О. Єльченка, Л. Смілянського) / Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2005.
5. Данильченко І. Трансформація життєвої правди в художню у творах української художньої біографії / Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1997.
6. Дацюк О. Особливості жанрової еволюції сучасної художньої біографії / Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1997.
7. Здоровега В.Й. Збагнути день суший. – К., 1986.
8. Ігнатів Н.С. Жанрові пошуки художньої документалістики 1970 – 90-х рр. / Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1998.
9. Коцюбинська Михайлина. "Зафіксоване й нетлінне". Роздум про епістолярну творчість. – К., 2001.
10. Кузьменко В.І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ ст. – К., 1998.
11. Мельничук Б. Випробування істиною. Проблеми історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення). – К., 1996.
12. Сиваченко Г.М. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський "метароман" Володимира Винниченка: текст і контекст. – К., – 2003.
13. Стус Д. Біографія: суб'єктизація об'єкта // Київська старовина. – 2002. – №2.
14. Галич О.А. Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика. – К., 1991.
15. Галич О.А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза перспективи: Монографія. – Луганськ, 2001.
16. Морозова Є.Ф. Документальна література // Українська літературна енциклопедія. – К., 1991. – Т. 2.
17. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. – Вид. третє, переробл. і доп. – К., 1971.
18. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К., 1997.
19. Кузьменко В.І. Словник літературознавчих термінів. – К., 1998.
20. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці, 2001.
21. Гаранин Л.Я. Мемуарний жанр советской литературы. – Минск, 1986.
22. Копистянська Н.Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Монографія. – Львів, 2005.

Матеріал надійшов до редакції 16.03.2006 р.

Галич А.А. Терминология современной документалистики.

В статье рассматривается терминология новейшей документальной литературы, ведется полемика относительно необходимости согласования основных терминов и понятий.

Halych O.A. Terminology of modern memoir works.

The article deals with the terminology of the latest memoir literature. The emphasis is made on the importance of coordinating the basic terms and concepts.